

УДК 321.015

ЕВОЛЮЦІЯ КАТЕГОРІЇ "НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМ": М. ДЮВЕРЖЕ ЯК ЗАСНОВНИК ПОНЯТІЙНОГО І ТЕОРЕТИЧНОГО КОНСТРУКТІВ?¹

Віталій Литвин, кандидат політичних наук

Проаналізовано еволюцію категорії "напівпрезиденталізм". Перевірено те, чи М. Дюверже насправді є засновником й понятійного, й теоретичного конструктів напівпрезиденталізму. Визначено, коли напівпрезиденталізм був введений в обіг і почав розглядатись як наукова категорія. Визначено етапи наукового трактування напівпрезиденталізму – біхевіоралістський, інституційний, неоінституційний. Було зроблено висновок про те, коли напівпрезиденталізм став системною категорією політологічного аналізу.

Ключові слова: режим, напівпрезиденталізм, напівпрезидентський режим, біхевіоралізм, інституціоналізм, неоінституціоналізм, М. Дюверже, Р. Елгі.

Проанализирована эволюция категории "полупрезидентализм". Проверено, в действительности ли М. Дюверже является основоположником и понятийного, и теоретического конструктов полупрезидентализма. Определено период времени, когда полупрезидентализм введен в оборот и стал рассматриваться как научная категория. Были установлены этапы научной трактовки полупрезидентализма – бихевеоралистский, институциональный, неоинституциональный. Сделан вывод о том, когда полупрезидентализм стал системной категорией политологии.

Ключевые слова: режим, полупрезидентализм, полупрезидентский режим, бихевеорализм, институционализм, неоинституционализм, М. Дюверже, Р. Елги.

The article is dedicated to analyzing evolution of category "semi-presidentialism". The author checked whether Duverger really is founder of conceptual and theoretical constructs of semi-presidentialism; determined when semi-presidentialism was put into

¹ Оpubліковано в журналі "Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації". Детально: Литвин В. Еволюція категорії “напівпрезиденталізм”: М. Дюверже як засновник понятійного і теоретичного конструктів? / Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 3. – С. 42-51.

circulation and began to be regarded as a scientific category; identified the stages of scientific interpretation of semi-presidentialism – behavioralism, institutionalism, neo-institutionalism; concluded when semi-presidentialism became the system category of political analysis.

Keywords: *regime, semi-presidentialism, semi-presidential regime, behavioralism, institutionalism, neo-institutionalism, Duverger, Elgie.*

У західній, вітчизняній та російській політологічній літературі прийнятим є трактування, що в науковий вжиток категорію "напівпрезиденталізм" запровадив і згодом обґрунтував, а теж класифікував М. Дюверже [20]. Цієї думки дотримуються В. Богданор [13], М. Шугарт і Дж. Кері [63, с. 23], Дж. Сарторі [61, с. 132], С. Ропер [60], С. Скач [64], О. Процик [58], Ю-Шан Ву [71, с. 5-6], Ж. Блондель [12, с. 166], Дж. Пасквіно [54, с. 130], Т. Погунтке та П. Вебб [57], О. Зазнаєв [1], О. Машталер [5], А. Романюк [6], В. Литвин [2-4], у ранніх працях Р. Елгі [35, 36] тощо. При цьому найчастіше відбувається апелювання не до однієї наукової праці Дюверже, а щодо різних – здебільш до таких: "Нова модель політичної системи: напівпрезидентське урядування" (1982 р.) [20] і "Політичні інститути і конституційне право" (1970 р.) [23]. Але ж мало хто задається питанням про те, чи використовувався аналізований термін до того, як про нього почав говорити М. Дюверже, й коли сам М. Дюверже почав використовувати термін. На вирішення цього наукового завдання спрямована дана стаття, актуальність теми якої пояснюється тим, ніби довершене трактування терміну "напівпрезиденталізм" можливе тільки за умови оперування його точним теоретико-методологічним, історичним та прикладним контекстом.

При цьому, у статті запропоновано наступний порядок розгляду становлення категорії "напівпрезиденталізм" – від "класичного" трактування, яке аналізоване у доробках М. Дюверже, до найбільш раннього використання терміну (принаймні, з огляду на те, яку емпіричну інформацію вдалось отримати). "Класичним" початком конструкту напівпрезиденталізму, як зазначено вище, варто вважати дві праці під авторством М. Дюверже. Але оскільки нас цікавлять більш ранні посилання щодо

категорії "напівпрезиденталізм", ми відштовхуватимемось від засадничої праці М. Дюверже "Політичні інститути й конституційне право", котру (все таки) більшість дослідників трактують як ініціальну в руслі системного оцінювання аналізованого поняття. Хід дослідження буде проводитись від 1970 р. у зворотному порядку до найбільш раннього використання і трактування напівпрезиденталізму. При цьому, в переважній мірі опиратимемось на праці Р. Елгі [35-37, 77], М. Дюверже [20-33], Р. Баррона [8], Ж-Ф. Байарта [9], Ж. Блонделя [11, 12], Д. Куммінга [17, 18], Х. Екштейна та Д. Аптера [34], Е. Селігмана і А. Йонсона [38], А. Фернандеза [39], Р. Пінто [56], А. Шиллера [62], Г. Сміта [65], Ч. Стронга [66], Дж. Влачоса [68] тощо.

У теоретико-методологічному плані апелюємо до "конституційного" методу визначення напівпрезиденталізму, що запропонований М. Дюверже й Р. Елгі. Так, перший (у "класичному" сенсі [20]) стверджував: політичний режим розглядається як напівпрезидентський, якщо конституція, яка його встановлює, передбачає, ніби режим комбінує три елементи: 1). президента республіки вибирають на підставі універсального права голосу; 2). наділений значними повноваженнями; 3). напроти себе він має прем'єр-міністра та міністрів, які володіють виконавчою та урядовою владою, можуть залишатись в уряді доти, поки парламент не виразить їм опозицію. Р. Елгі [35-37] трактує напівпрезиденталізм як республіканську форму правління, що передбачає посаду всенародно вибраного президента, а теж прем'єр-міністра, відповідального перед парламентом, та вимагає компіляції необхідності введення парламентської практики та її зіставлення з главою держави. Визначення заданого поняття запропоновано для того, щоб зрозуміти наскільки більш ранні пояснення напівпрезиденталізму відрізняються/співпадають із тими, які використовуються у сучасній політичній науці.

Паралельно з працею М. Дюверже "Політичні інститути і конституційне право" у 1970 р. була видана стаття Ж-Ф. Байарта "Камерунський національний союз" [9], де вжито поняття "напівпрезиденталізм" до політичної системи Камеруну. Дослідник зауважує, що Конституція від 1 вересня 1961 р. запровадила напівпрезидентський

режим, де главу держави наділено більшими повноваженнями, ніж главу держави у П'ятій Республіці в Франції [9, с. 708]. З огляду на задане конституційне розуміння напівпрезиденталізму Р. Елгі, основний закон Камеруну 1961 р. не відповідав даній конструкції. Окрім того, на момент написання статті у 1970 р. задана країна також не могла позиціонуватись як напівпрезидентська. Специфікою ж моделі політичної системи цієї країни у даний період розвитку вважаємо такий момент, що існували дві посади прем'єр-міністрів – один репрезентував Східний Камерун, а другий – Західний Камерун (представництво на регіональній основі). Проте в країні до 1975 р., коли були прийняті поправки щодо нової Конституції 1972 р., жодного разу не було прем'єр-міністра, який репрезентував би країну у цілому. Крім того, не було передбачено політичної відповідальності прем'єр-міністра перед парламентом².

З цього приводу цікаво дізнатись чи Ж-Ф. Байарт якимось чином асоційований з М. Дюверже у 1970 р. Примітно те, що Ж-Ф. Байарт у своєму дослідженні кілька разів цитує М. Дюверже, проте, зазвичай, у прив'язці до праці "Політичні партії" (у версії 1964 р. [30]). Тому дослідники використовують термін "напівпрезиденталізм" незалежно один від одного і в однаковий часовий період, що вважається можливо, але малоймовірно. Помітно це є у тому факті, що концепція М. Дюверже ніколи не була прийнята французькими науковими колами, тому точно сказати про зв'язок дослідників досить складно. Більше того, Ж-Ф. Байарт підтверджує, за словами Р. Елгі, що він ніколи не зустрічався (принаймні у той період) із М. Дюверже (перед використанням терміну "напівпрезиденталізм" у 1970 р.). Крім того, дослідником зроблено висновок, що це поняття було дуже вживаним й популярним серед його студентів. Це може підтвердити думку, що досліджувана категорія до 1970 р. не мала офіційного наукового вжитку.

Разом з тим, загальноприйнятою істиною вважається той факт, що уточнення (фразу) "напівпрезидентський" (як прикметник) використовував Х. Бев-Мері ще у 1959 р. Після цього же М. Дюверже використав термін задля цілісної класифікації

² В 1972 р. федеративний устрій, що був властивий Камеруну досі, замінено на унітарний – Республіку Камерун.

специфічного політичного режиму на протигагу президентському і парламентському режимам (1970 р.) – а мова йде про одинадцяте видання згаданої праці "Політичні інститути й конституційне право" [23] (у десятому виданні, 1968 р., використання терміну не помічено). Цікаво, що особисто М. Дюверже підтверджує, ніби Х. Бев-Мері першим ввів у обіг термін "напівпрезиденталізм" у пресі. Задане зауваження зроблено М. Дюверже у 1986 р. в праці "Напівпрезидентський режим" [31]. Схожий висновок зроблено у вступі статті "Напівпрезидентський режим" у "Конституційному словнику" О. Дюамеля та І. Мені [19, с. 901]: "... Термін "напівпрезиденталізм" був запропонований Хубертом Бев-Мері ... саме тоді, коли генерал де Голль вступив у Єлисейський палац 8 січня 1958 р. Він був введений у мову конституційного права і політичної науки автором цієї статті в ... 1970 р.". Але опираючись на доробки Р. Елгі, який перевіряв цитовану газетну статтю, автором якої є Х. Бев-Мері, варто наголосити, ніби в ній не здійснено звернення до категорії "напівпрезиденталізм" (детальну інформацію можна отримати з сайту Р. Елгі, що присвячений проблемам напівпрезиденталізму [77]). Таким чином, необхідно припустити два варіанти: 1). або М. Дюверже цитував іншу газетну статтю; 2). або термін "напівпрезиденталізм" був використаний розмовно, а Х. Бев-Мері ніколи й не опубліковував його³.

Тим не менше, М. Дюверже був не першим науковцем, що звернувся до такої категорії як "напівпрезиденталізм". У 1960 р. опубліковано дослідження Б. Муньє у журналі "Огляд заморського права та політики" [59], де нову політичну модель Мадагаскару іменовано як "напівпрезидентську демократію". Дослідник у статті помічає, що президента обирають у французькому стилі колегії вибірників, але не через всенародний стиль обрання, як це має місце в США, – тому саме це робить Мадагаскар напівпрезидентською демократією. Проте, як це очевидно, термін був використаний в іншому контексті, аніж він розуміється сьогодні – та навіть попри це доведено, що термін "напівпрезиденталізм" введений в науковий обіг не таким

³ В 1959 р. М. Дюверже був постійним автором журналу "Le Monde", тому дослідники, безсумнівно, зустрічалися і говорили про нову політичну систему Франції. Можливо це стало основою посилання М. Дюверже на Х. Бев-Мері.

дослідником як М. Дюверже, а теж, що даний термін перебував у науковому обігу дещо раніше (хоча потрібно досліджувати також й те, коли сам М. Дюверже почав використовувати термін "напівпрезиденталізм", про що мова піде згодом).

Відома пошукова наукова база журналів й статей Journal Storage (JSTOR) [72] дає низку результатів з запитом "напівпрезиденталізм", "напівпрезидентський" тощо, які позначені більш ранніми датами, аніж класична праця М. Дюверже "Політичні інститути і конституційне право". Переважно мова йде про американські журнали в галузі юриспруденції, регіональних та політичних досліджень. Крім того, окремі цікаві результати отримані з каталогу французьких журналів Persée [74] і відомого англомовного журналу "Parliamentary Affairs" [73], де часто публікуються праці по проблематиці напівпрезиденталізму. У будь-якому разі, однозначний висновок у тому, що на основі цих джерел перші посилання на "напівпрезиденталізм" сягають початку 1950-их років й, зокрема, мають відношення до Еритреї. Мова йде про дві статті – "Диспозиція Еритреї" [17, с. 28] і "Диспозиція Еритреї від ООН" [18, с. 132] – одного автора, Д. Куммінга, британського адміністратора у Еритреї в той час. Але французькомовна стаття, предметом якої є аналогічна проблема, опублікована ще раніше, у 1952 р. – "Установчий досвід ООН" [56, с. 357] – автором її є Р. Пінто. Річ у тому, що в 1950 р. в Організації Об'єднаних Націй вирішено створити федерацію між Ефіопією і Еритреєю. В межах цієї федерації Еритрея мусила була мати власну конституцію, якою передбачалось існування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади у внутрішніх питаннях. Задля підготовки конституції було призначено комісара ООН Е. А. Матіензо. Саме цей комісар іменував політичну систему в цій частині федерації як напівпрезидентську – хоча вона й не була такою у розумінні, яке застосовують сьогодні. Мова йшла про політичну систему, де глава виконавчої гілки влади обирався однопалатним парламентом на термін повноваження самої легіслатури; глава виконавчої влади асоціюється з цілою виконавчою вертикаллю, але не є політично відповідальним перед парламентом [17, с. 28]. Аналогічні ідеї

знайшли своє відображення у ще одній статті в 1953 р. – "Еритрея: Конституція та федерація з Ефіопією", автором якої є А. Шиллер [62, с. 382].

Разом із тим, у проміжку між 1953-1970 рр. було помічено й інші дослідження, де застосовано термін "напівпрезиденталізм": стаття (авторство якої сьогодні не встановлено) у журналі "Атлантика" від грудня 1958 р. [67], де мова йде про те, що після прийняття Конституції 1958 р. у Франції встановлено "напівпрезидентський режим"⁴; дослідження "Зміна форми французької демократії" Г. Райта (1959 р.) та Р. Баррона "Партії і політика у сучасній Франції" (1959 р.) [8, с. 152]; дослідження Т. Кола "Європейські політичні системи" (застосування в контексті Франції) (1959 р.) [16, с. 207], Д. Піклс "П'ята французька республіка" (1960 р.) [55, с. 132-142], Ф. Херменса "П'ята республіка" (1960 р.) [46, с. 77], А. Верта "Революція де Голля" (1960 р.) [69, с. 251]; дослідження "Конституційні зміни у колишній французькій Чорній Африці" Ж. Блонделя (1960 р.) [11]; книга Г. Хаторна, Х. Пеннімана і Г. Зінка "Урядування та політика в США" (1961 р.) [44, с. 246] – в плані Конституції Франції від 1958 р.; праці Дж. Гунтера "Всередині Європи сьогодні" (1961 р.) [42, с. 83], Е. Ешкрофта "Де Голль" (1962 р.) [7, с. 200], Г. Екштейна та Д. Аптера "Порівняльна політика: хрестоматія" (1963 р.) [34, с. 398]; книги Ч. Ф. Стронга "Сучасні політичні конституції" (1963 р.) [66, с. 250], Е. Харгрува "Трагічний герой у політиці" (1963 р.) [43, с. 630], Я. Є. Брінтона "Федерації на Середньому Сході" (1964 р.) [15, с. 5, 21], П. Ганьона "Франція з 1789 р." (1964 р.) [40, с. 474]; дослідження "Президенталізм та французька політика" Дж. Хейварда (1964 р.) [45], "Конституціоналізм і комуналізм: випадок Кіпру" К. Папастатопулос (1965 р.) [53], "Зауваження щодо Конституції Камеруну" Ж. М. Нзоуанке (1969 р.) [51]. У 1970 р. історик К. Морган звернувся до поняття "напівпрезидентський" у розгляді британського прем'єра Ллойда Джорджа, як політика з "напівпрезидентськими атрибутами" у ході Першої світової війни [49,

⁴ Це ще більш доводить факт, що Х. Бев-Мері не був першим автором поняття "напівпрезидентський режим". Але зауваження про це М. Дюверже може мати підстави, адже й у журналі "Атлантика", й у працях Х. Бев-Мері часова різниця між використанням термінів є незначною. Можливо М. Дюверже не встиг дізнатись про те, що аналогічний термін використано в американській політичній науці.

с. 144]. Це означає, що аналізований термін був у відносному вжитку починаючи з 1958 р., проте М. Дюверже постав тим, хто вперше використав дане поняття задля спеціалізованого детермінування політичної системи, у якій президент обирається всенародно, а урядовий кабінет відповідальний перед парламентом.

Але й на цьому історія датування використання терміну "напівпрезиденталізм" не закінчується. Застосовуючи базу даних Google Books [75], Р. Елгі помітив більш ранні наукові джерела досліджуваної категорії. При чому різниця у запровадженні та його строках у заданому випадку є колосальною: вперше звернення до категорії "напівпрезидентський" відбувається у 1875 р. у "Джентльменському журналі" – це стаття "Уривок з історії Криму" під авторством К. Муррея [50, с. 178]. Там є цитата, котра звучить наступним чином: "... ані чвари правих й лівих, ані напівкоролівська напівпрезидентська подорож по Франції ...". І після цього слідує нагадування про прізвище "Мак-Магон" – мова йде про третього президента Франції (а на момент подій, які описані у статті (Кримська війна 1856-1859 рр.), – генерала армії), тому термін вжито у політичному плані. Хоч таке використання терміну не сприяло для початку наукової концепції напівпрезиденталізму, проте в цьому плані є один дуже цікавий момент: використання терміну тут (знову же таки) пов'язано із Францією, а категорія "напівпрезидентська" звертається до типу політичного лідерства. Але загалом термін "напівпрезиденталізм" тут використано у квазіполітичній манері⁵.

Наступне реферування до досліджуваного поняття стосується 1923 р. Проте в даному випадку мова йде не про політичний характер категорії: було використано термін "напівпрезидентська посада" у Джентльменському клубі (на початку ХХ ст. клуб включав представників із середнього класу, проте більш високого статусу). Це помічено у праці Е. Госсє "Історія літератури вісімнадцятого століття (1660-1780)" [41, с. 291]. Для 1923 р. характерне й інше, політичне, трактування категорії

⁵ Цікаво, що перше публіцистичне (журналістське) звернення щодо аналізованої категорії помічено з датуванням від 22 грудня 1857 р. у статті "Цікаве з Вашингтона" у журналі "New York Times". Посилання має політичний характер: стосується промови сенатора (у 1856-1861 рр.) з Пенсільванії В. Біглера у плані дебатів про "канзаську проблему" з сенатором С. Дугласом. Але у заданому посиланні не зрозуміло в якому сенсі було вжито аналізований термін.

напівпрезиденталізму: Г. Сміт у дослідженні "Федералізм в Північній Америці" [65, с. 35] вказує таке словосполучення – "гіпотетичне запровадження напівпрезидентської форми правління у Великобританії часів Ллойда Джорджа" (в заданому випадку на увазі мається те, що прем'єр-міністр діяв напівпрезидентським шляхом). Це цікаво із огляду на те, що К. Морган звернувся до запропонованої ідеї у 1970 р., а також на факт, що Google Books має посилання на використання терміну щодо Ллойда Джорджа у Хансарді, записі парламентських дебатів у Сполученому Королівстві в 1921 р. (Хансард – умовна назва друкованої стенограми парламентських дебатів у Вестмінстерській системі управління, похідна від імені Томаса Курсона Хансарда – видавця протоколів [14, с. 212-220]). А в онлайн-версії Хансарду нема інформації із приводу того, що в цей період вживався термін "напівпрезиденталізм" [76].

В проміжку 1923-1952 рр. використання терміну "напівпрезиденталізм" було помічено ще у кількох наукових працях. Перша, за авторством Дж. Моргана, "Наші президенти" [48, с. 50] (1930 р.): запропоновано розгляд інституту президентства в США, а напівпрезиденталізм згадано у наступному контексті – "заборонено собі заробляти на життя й встановлено вимогу зберігати напівпрезидентську державу". Друга, за авторством Ф. А. Огга і Г. Зінка, "Сучасні іноземні уряди" [52] (1949 р.): в даному випадку звернення до категорії напівпрезиденталізму відбувається щодо президента Ш. де Голля у Франції. По-третє, це дослідження А. Фернандеза "Нова конституція Португалії" [39, с. 72]: вперше в політичній науці відбувається аналіз категорії напівпрезиденталізму у порівняльній перспективі в контрасті стосовно президенталізму та парламентаризму. Хоча, із іншої сторони, конституція часів А. Салазара зовсім й не була напівпрезидентською. По-четверте, це праця М. Майера "Законодавче вето глави держави. Дослідження через порівняльне конституційне право" [47]. В ній відбувається звернення до політичних систем в Еквадорі і Перу із наголосом, що останні не можуть вважатись повністю президентськими. Окрім того, автор апелює щодо конституційної системи Литви за наслідками Конституції 1928 р. і деяких інших країн Європи: в даному випадку напівпрезидентською є та

система, в якій президент має право кваліфікованого вето. По-п'яте, мова йде про працю Дж. Влачоса "Нова баварська конституція" [68, с. 284]: із її назви очевидно, що автор напівпрезидентською вважав баварську конституцію (а це не відповідає сучасному трактуванню напівпрезиденталізму). По-шосте, це ідеї Г. Райта, які були викладені у праці "Зміна форми французької демократії" [70, с. 48-50]. Це цікаве посилання, оскільки воно розміщує голлістські поствизвольні конституційні ідеї в контексті напівпрезиденталізму, наприклад, із огляду на виступ Ш. де Голля у 1946 р. в місті Байе: задане позиціонування ідеї видається цілком доречним у контексті сучасного стану французького конституціоналізму. В цілому це означає, що такий термін як "напівпрезиденталізм" перебував у науковому обігу за три десятиліття до того, як його використав М. Дюверже. При цьому, із огляду на проаналізовану літературу, вперше термін "напівпрезиденталізм" у наближеному контексті щодо сьогочасного наукового розуміння використав А. Фернандез, а теж Р. Браун, про якого мова йде нижче⁶.

Дуже цікаве трактування напівпрезиденталізму було помічено у "Енциклопедії соціальних наук" [38] (1932 р.): у главі "Послідовні держави" ("Succession States") – на увазі маються Австро-Угорська та Османська імперії) Р. Браун зазначив, ніби за наслідками конституційної реформи в Австрії у 1929 р. система перетворилась

⁶ Але слід розуміти, що використання терміну "напівпрезиденталізм" було помічено не лише в науковій літературі (в науковій літературі це сталося у 1923 р. в ракурсі прем'єр-міністра Сполученого Королівства Д. Ллойда Джорджа в 1916-1922 рр.), а у публіцистичній. Зокрема, 20 жовтня 1919 р. парламентський кореспондент журналу "The Times" опублікував уривок про чергову парламентську сесію. У статті автор звертається щодо "Містера Ллойда Джорджа, що займає напівпрезидентську позицію, невідому в Конституції". 13 грудня 1919 р. подібне посилання з'явилося на передніх шпальтах "The Times". Інше посилання в аналогічному напрямі зроблено парламентським кореспондентом 24 грудня 1919 р. Ще по три посилання на проблему в аналогічному виданні з'явилося у 1920 й 1921 рр.: при цьому у них наголос зроблено на трактуванні політичних лідерів з позицій біхевіоралістського змісту напівпрезиденталізму. Окрім того, 16 серпня 1921 р. в промові у Палаті громад граф Вінтертон звинуватив Ллойда Джорджа в оперуванні "напівпрезидентською системою" урядування. Коментар опублікований у журналах "The Manchester Guardian" та "The Scotsman" 17 серпня 1921 р. В такому ж контексті термін напівпрезиденталізму був використано і адаптовано Г. Смітом у його праці "Федералізм в Північній Америці" стосовно оцінювання парламентського управління. Але цікаво наступне: коли Д. Ллойд Джордж залишив свою посаду у 1922 р., термін у запропонованому значенні не вживався до його наступників. Це доводить, ніби на початку ХХ ст. "напівпрезиденталізм" як термін перебував у семантичній невизначеності. Цікавий такий факт, ніби наступне посилання на запропоновану категорію у журналі "The Times" відбулось аж у контексті політичної системи Франції 13 березня 1972 р. При цьому, помічено раніше використання терміну "напівпрезиденталізм" у іншому журналі "New York Times" 22 лютого 1960 р. в плані напівпрезидентської системи у Камеруні. І лише із 1976 р., коли прийнята Конституція Португалії, термін регулярно почав вживатись у газетно-журнальному дискурсі.

із "чистої парламентської республіки ... у напівпрезидентську республіку". Задане посилання вважаємо дуже цікавим із декількох причин: 1). це дуже раннє наукове трактування напівпрезиденталізму; 2). посилання описує конституційне розуміння напівпрезиденталізму (навіть раніше, ніж це було запропоновано А. Фернандезом у 1938 р.) – ситуації, в якій посада прем'єр-міністра позиціонується як сильніша, аніж зазвичай, а посада президента оцінюється слабша, аніж зазвичай (в заданому випадку слід зауважити, що суть поправок до Конституції Австрії у 1929 р. була в тому, що запроваджувались прямі вибори президента у попередній парламентській системі); 3). термін "напівпрезиденталізм" використано стосовно Австрії – з цього приводу звертаємось до напрацювань Р. Елгі, котрий визначає Австрію у проміжку 1929-1933 рр. як напівпрезидентську систему (бо в 1933 р. конституцію змінено). Але більшість науковців не вдаються до такого кроку – навіть ті, що класифікують Австрію як напівпрезидентську після 1945 р. Причина такої відмінності полягає у тому, ніби конституція відмінена у 1933 р. – тобто перед тим як відбулись перші прямі президентські вибори – а також у тому, що до цього моменту президентську посаду займала символічна політична фігура. Тому прем'єр-міністр позиціонувався як головний політичний актор, що й зближувало дану політичну систему із типом парламентаризму. Проте з конституційної точки зору, Р. Елгі безумовно виявився правий – в Першій Австрійській республіці було застосовано напівпрезидентську конструкцію розподілу владних повноважень.

Проміжний висновок полягає у тому, що термін "напівпрезиденталізм" не мав конкретного політичного значення у першій половині ХХ ст.: його первинне або ініціальне використання у політичній науці є побудоване на біхевіоралістському трактуванні політичних процесів і не має в тодішній інтерпретації відношення до інституційної практики, зокрема до конституційних структур і більш ефективного здійснення політичної влади (в переважній більшості випадків, за винятком таких дослідників як А. Фернандез і Р. Браун).

Систематичне же використання терміну розпочалось лише на початку 50-их рр. ХХ століття – при цьому у зв’язку щодо структур конституційного політичного характеру. Проте, в заданому випадку спочатку суттєво була обмежено географія застосування терміну. В 1952-1953 рр. термін був вживаним щодо конституційної системи Еритреї; в 1958-1959 рр. його розпочали системно застосовувати щодо означення конституційної системи П’ятої республіки у Франції; на початку 60-их рр. – щодо конституцій деяких нових незалежних країн Африки (до 50-их рр. цей термін несистематично був використаний стосовно детермінування режимів для таких країн, як Австрія, Литва, Німеччина та Португалія).

З даного приводу цікавим видається такий висновок: М. Дюверже використав термін "напівпрезиденталізм" вперше не у 1970 р. в праці "Політичні інститути та конституційне право" [23], а раніше – при чому ще у 50-ті рр. минулого століття. В 1959 р. вийшло друге (англомовне) видання книги "Політичні партії, їх організація і діяльність у сучасних державах" [32, с. 393] – у праці помічено вживання терміну "напівпрезиденталізм". Крім того, звернення до наукової категорії відбувається у третьому виданні книги в 1963 р. [33, с. 393]. База даних Google Books доводить ще більш раннє використання М. Дюверже терміну "напівпрезидентський режим" (ми апелюємо до результатів пошуків, здійснених Р. Елгі через застосування критеріїв "régime semi-présidentiel" й "Maurice Duverger"): отримано результат, що це сталося у 1955 р. в праці "Конституційне право і політичні інститути" [21, с. 444] (доказ же цьому знаходимо у дослідженні "Державні фінанси" [10], що опубліковане у 1956 р., бо тут відбувається аналогічне посилання, а теж у чисельних працях М. Дюверже, виданих до 1970 р., в котрих робиться посилання на працю від 1955 р.). Це доводить висновок, що М. Дюверже самостійно використовував термін "напівпрезидентський режим", починаючи не пізніше як зі середини 50-их рр. ХХ ст. Зокрема, до грудня 1963 р. існувало вісім посилань на категорію, введену М. Дюверже, – "régime semi-présidentiel". Проте, починаючи з січня 1963 р. й до грудня 1969 р. таких посилань

було тільки два, одне із яких стосується праці М. Дюверже "Політичні партії" [30] (1964 р.). Лише після цього відбувається цитування в підручнику у 1970 р. [23].

Проте Р. Елгі взагалі наголошує, що вперше термін "напівпрезиденталізм" у науковому вжитку було використано самим М. Дюверже ще в 1951 р. у його першому виданні "Політичних партій" [28] (франкомовна версія). Річ у тому, що в першому англomовному виданні (перекладному) від 1954 р. також використано аналізоване поняття. Крім того, у франкомовному виданні від 1958 р. також помічено однакове характеризування досліджуваної категорії [29, с. 431]. Це подано в розділі "Партії і структура уряду", де мова йде про те, що в гітлерівській Німеччині (зверніть увагу, не у Веймарській республіці) практикувався напівпрезидентський режим. Проте посилення робиться і на те, що напівпрезидентською була Веймарська республіка⁷.

В даному випадку цікаво наступне: наприкінці 50-их – початку 60-их рр. М. Дюверже використовує поняття "напівпрезиденталізм" у дескриптивному, а також поведінковому (біхевіоралістському) контексті, але переважно стосовно системи, яка мала місце у Франції. В даний період виходить праця дослідника під назвою "П'ята республіка" [25], в якій наголос робиться саме на такому визначенні моделі напівпрезиденталізму. В праці дослідник описує політичні інститути та інституції "нового режиму" і говорить про ймовірну еволюцію до напівпрезиденталізму [25, с. 201]. В цьому плані примітно, це визнає сам М. Дюверже, що Франція до 1962 р. не була напівпрезидентською республікою – а в 1959 р. ішлося про парламентську модель. Тому вперше було зроблено чітке розрізнення між парламентською та напівпрезидентською республіками. Проте в даний період ще ну було сформовано цілісної політологічної концепції напівпрезиденталізму, а трактування концепту й досі відбувалось у більшій мірі на біхевіоралістських засадах. Цікаво й те, що ще

⁷ В 1949-1950 рр. М. Дюверже прочитав низку лекцій із приводу трактування політичних партій у Institut d'Etudes Politiques у Парижі. Посилаючись на Р. Елгі, який ознайомився із текстами лекцій, варто зауважити, що вони стали основою для першого видання книги М. Дюверже "Політичні партії". Проте в лекціях не було зроблено посилення на напівпрезиденталізм у Веймарській Німеччині. Крім того, у лекції з конституційного права у Бордо в 1948 р. він також не іменував задану країну напівпрезидентською, проте висловився, що парламентський режим у цій системі наближується щодо президентського. Тобто, відбувалось фактичне розуміння Веймарської республіки як змішаної моделі.

у 1968 р. в десятому виданні праці "Політичні інститути й конституційне право" [22, с. 704] М. Дюверже продовжував використовувати термін "напівпрезиденталізм" у тому варіанті, який був традиційним наприкінці 50-их рр. ХХ ст.

Тим не менш, в якийсь період на початку 60-их рр. минулого століття вчений, схоже, починає думати про поняття напівпрезиденталізму із юридичного погляду, як про специфічний конституційний тип. Це змушує відмовитись від використання терміна в поведінковому плані в середині 1960-их рр. (хоча не у всіх працях), а теж перейти на систематичну позицію стосовно його (терміну) використання, коли він повторно вводить його із 1970 р. Для доведення цієї гіпотези звертаємось до праці "П'ята республіка" [26] у черговому виданні (яка вийшла у 1963 р.). У ній існувало багато нагод використати категорію "напівпрезиденталізм", проте автор не робить цього й не посилається на своє біхевіоралістське трактування поняття. Наприклад, він постійно порівнює інститути П'ятої республіки із інститутами, які мали місце у Веймарській, та у процесі автор не використовує категорії "напівпрезидентський режим", що характерно для праць, починаючи з 1970 р. Натомість він неодноразово окреслює П'яту республіку як випадок "орлеанського" президенталізму, тобто як системи, в якій є посада обмеженого, проте не менш сильного президента. Іншими словами, на даний момент М. Дюверже віддавав перевагу цьому терміну для опису реальних повноважень французького президента. До речі, у цей період (1963-1970 рр.) було більш десятка посилань інших авторів до категорії "напівпрезиденталізм" (англомовних та франкомовних). Тому є безсумнівним, ніби заданий термін був у відносному (чи умовному) використанні, в тому числі й у галузі конституційного права, до спеціалізованого посилання на нього, здійсненого М. Дюверже у 1970 р. Це стосується як англomовної, так й франкомовної традицій, а також категорій "напівпрезидентський" та "напівпрезиденталізм". Відносність же того, ніби термін використовувався, була підсумована та систематизована саме у праці М. Дюверже "Політичні інститути й конституційне право" у форматі конституційної системи, але вже аж ніяк не у визначенні стилю поведінки президента. Це становить собою

вирішальне означення історії розвитку запропонованої категорії як наукової – тут відбулось відокремлення "напівпрезиденталізму" від "президенталізму", а також "парламентаризму"⁸.

Загальний висновок полягає у тому, що термін "напівпрезиденталізм" був до вжитку введений набагато раніше, ніж про нього почав писати М. Дюверже – ще у другій половині XIX ст. В першій половині XX ст. про напівпрезиденталізм почали говорити з наукової точки зору – при цьому категорія пройшла два етапи розвитку: біхевіоралістську та інституціональну (сьогодні досліджується в межах підходу неінституціонального наповнення). Перші трактування напівпрезиденталізму в прив'язці до теорії конституціоналізму виникають у 30-50 рр. XX ст. М. Дюверже в заданому випадку розглядається як науковець, котрий запропонував комплексну наукову концепцію напівпрезиденталізму – і відбулось це у 1970 р. Саме із цього періоду, ми вважаємо, потрібно говорити про класичне політологічне трактування цієї наукової категорії.

Список використаних джерел

1. Зазнаєв О. Классификации президентской, парламентской и полупрезидентской систем / Олег Зазнаев // Казань : Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Динамика политических систем и международных отношений / Науч. ред. М. Х. Фарукшин. – 2006. – Вып. 1. – С. 186-210.
2. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Демократичне врядування. – 2009. – № 3. – 15 с.
3. Литвин В. Подвійна виконавча влада : теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 3. – С. 25-33.
4. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140-149.
5. Машталер О. Змішана форма державного правління : теоретична модель та її практичне застосування / О. В. Машталер // Наукові записки НАУКМА. – 2006. – Т. 57 : Політичні науки. – С. 78-84.
6. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : [монографія] / Анатолій Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.

⁸ В першому виданні праці "П'ята республіка" М. Дюверже використовує термін "напівпрезиденталізм" задля того, щоби описати політичний режим, які ліві характеризуються як щось таке, що не потребує специфічного пояснення. В другому виданні праці "П'ята республіка" (1960 р.) автор залишається на такій же позиції. В третьому ж виданні цієї праці (1963 р.), коли Франція була напівпрезидентською (внаслідок реформи у 1962 р.), він терміну не вживає. В 1960 р. у статті "Вступ до соціології політичних режимів" Дюверже використовує термін "напівпрезиденталізм" у обговоренні політичних режимів загалом, та не визначає його. В 1961 р. автор також використовує термін у праці "Шоста республіка і президентський режим" у контексті можливих реформ у Франції. Це доводить, що М. Дюверже використовував поняття в обмеженому контексті – причина же полягала у тому, що дослідник шукав систематичну класифікацію політичних режимів. Це є помічено у 1963 р., коли автор означив реформований французький режим не як напівпрезидентський, а як такий, що функціонував за зразком "веймарського". В 1968 р. запропоновано задля вживання категорію "змішаний режим, середній шлях між парламентським і президентським режимом". Крім того, запропоновано використовувати й інші поняття – "змішані, наполовину парламентські й наполовину президентські режими". Додатково див. [24, 27].

7. Ashcroft E. De Gaulle / Edward Ashcroft. – Odhams Press, 1962. – 272 p.
8. Barron R. Parties and politics in modern France / Richard William Barron. – Public Affairs Press, 1959. – 213 p.
9. Bayart J. L'Union Nationale Camerounaise / Jean-François Bayart // Revue française de science politiques. – 1970. – Vol. 20. – No. 4. – P. 681-718.
10. Besse P. Finances publiques / Pierre Besse, François Bloch-Lainé. – Paris, 1956.
11. Blondel J. Constitutional Changes in Former French Black Africa / Jean Blondel // Parliamentary Affairs. – 1960. – Vol. 14. – P. 507-517.
12. Blondel J. Dual Leadership in the Contemporary World : A Step towards Executive and Regime Stability / Jean Blondel // Comparative Government and Politics : [Essays in Honor of S. E. Finer] / Dennis Kavanagh, Samuel Edward Finer, Gillian Peele. – Boulder : Westview Press, 1984. – 247 p.
13. Bogdanor V. Semi-presidential Systems / Vernon Bogdanor // The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions / Vernon Bogdanor. – Oxford : Basil Blackwell Publishers, 1987. – P. 561-562.
14. Bradley A. Constitutional and Administrative Law [13-th ed.] / A. W. Bradley, K. D. Ewing. – London : Pearson, 2003. – 812 p.
15. Brinton J. Federations in the Middle East : a documentary survey with a note on the evolution of federalism in the Congo / Jasper Yeates Brinton. – Egyptian Society of International Law, 1964. – 392 p.
16. Cole T. European political systems / Taylor Cole. – Knopf, 1959. – 837 p.
17. Cumming D. The Disposal of Eritrea / Duncan Cameron Cumming // Middle East Journal. – 1953. – Vol. 7. – No. 1. – P. 18-32.
18. Cumming D. The U. N. Disposal of Eritrea / Duncan Cameron Cumming // African Affairs. – 1953. – Vol. 52. – No. 207. – P. 127-136.
19. Duhamel O. Dictionnaire constitutionnel / Olivier Duhamel, Yves Mény. – Presses universitaires de France, 1992. – 1112 p.
20. Duverger M. A New Political System Model : Semi-Presidential Government / Maurice Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – P. 165-187.
21. Duverger M. Droit constitutionnel et institutions politiques / Maurice Duverger. – Presses universitaires de France, 1955. – 651 p.
22. Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel [10-th ed.] / Maurice Duverger. – Presses universitaires de France, 1968. – 808 p.
23. Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel [11-th ed.] / Maurice Duverger. – Presses universitaires de France, 1970. – 872 p.
24. Duverger M. Introduction à une sociologie des régimes politiques / Maurice Duverger // Gurvitch G. Traité de Sociologie [Vol. 2.] / Georges Gurvitch. – Presses universitaires de France, 1960. – 467 p.
25. Duverger M. La Cinquième République / Maurice Duverger. – Presses universitaires de France, 1959. – 323 p.
26. Duverger M. La Cinquième République / Maurice Duverger. – Presses universitaires de France, 1963. – 255 p.
27. Duverger M. La VIe République et le régime présidentiel / Maurice Duverger. – A. Fayard, 1961. – 140 p.
28. Duverger M. Les partis politiques / Maurice Duverger. – A. Colin, 1951. – 476 p.
29. Duverger M. Les partis politiques / Maurice Duverger. – A. Colin, 1958. – 476 p.
30. Duverger M. Les partis politiques / Maurice Duverger. – A. Colin, 1964. – 476 p.
31. Duverger M. Les Régimes semi-présidentiels / Maurice Duverger, Paul Avril. – Presses universitaires de France, 1986. – 367 p.
32. Duverger M. Political parties, their organization and activity in the modern state / Maurice Duverger. – Methuen, 1959. – 439 p.
33. Duverger M. Political parties, their organization and activity in the modern state / Maurice Duverger. – Wiley, 1963. – 439 p.
34. Eckstein H. Comparative politics : a reader / Harry Eckstein, David Ernest Apter. – Free Press of Glencoe, 1963. – 746 p.
35. Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / Robert Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 320 p.
36. Elgie R. The classification of democratic regime types : conceptual ambiguity and contestable assumptions / Robert Elgie // European Journal of Political Research. – 1998. – Vol. 33. – P. 219-238.
37. Elgie R. Variations on a theme : a fresh look at semi-presidentialism / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1-21.
38. Encyclopedia of the Social Sciences [Vol. 7] / Edwin Robert Anderson Seligman, Alvin Saunders Johnson. – Macmillan Co., 1932. – P. 75-81.
39. Fernandez A. Portugal's New Constitution / A. C. Fernandez // The Modern Review (Calcutta). – 1938. – Vol. 64. – No. 1. – P. 72.
40. Gagnon P. France since 1789 / Paul A. Gagnon. – Harper & Row, 1964. – 560 p.
41. Gosse E. A history of eighteenth century literature (1660-1780) / Edmund Gosse. – Macmillan, 1916. – 415 p.

42. Gunther J. Inside Europe today / John Gunther. – Harper, 1961. – 376 p.
43. Hargrove E. The tragic hero in politics : Theodore Roosevelt, David Lloyd George, and Fiorello LaGuardia / Erwin C. Hargrove. – Yale University, 1963. – 1666 p.
44. Hathorn G. Government and politics in the United States / Guy B. Hathorn, Howard Rae Penniman, Harold Zink. – Van Nostrand, 1961. – 815 p.
45. Hayward J. Presidentialism and French Politics / J. E. S. Hayward // Parliamentary Affairs. – 1964. – Vol. 18. – P. 23-39.
46. Hermens F. The Fifth Republic / Ferdinand Aloys Hermens. – University of Notre Dame Press, 1960. – 90 p.
47. Maier M. Le veto législatif du chef de l'état : étude de droit constitutionnel comparé / Maurice Maier. – Georg, 1948. – P. 94-107.
48. Morgan J. Our presidents : brief biographies of our chief magistrates / James Morgan. – The Review of Reviews Co., 1930. – 348 p.
49. Morgan K. Lloyd George's Premiership : A Study in "Prime Ministerial Government" / Kenneth O. Morgan // The Historical Journal. – 1970. – Vol. 13. – No. 1. – P. 130-157.
50. Murray C. A Scrap of Crimean History / Christie Murray // The Gentleman's Magazine : New Series. – 1875. – Vol. 14. – P. 171-183.
51. Nzouankeu J. Remarques sur la Constitution camerounaise / Jacques Mariel Nzouankeu // Civilisations. – 1969. – Vol. 19. – No. 2. – P. 216-225.
52. Ogg F. Modern foreign governments / Frederic Austin Ogg, Harold Zink. – Macmillan Co., 1949. – 1004 p.
53. Papastathopoulos C. Constitutionalism and Communalism : The Case of Cyprus / Catherine D. Papastathopoulos // The University of Toronto Law Journal. – 1965. – Vol. 16. – No. 1. – P. 118-144.
54. Pasquino G. Semi-presidentialism : A Political Model at Work / Gianfranco Pasquino // European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31. – No. 1. – P. 128-137.
55. Pickles D. The Fifth French Republic : institutions and politics / Dorothy Maud Pickles. – Praeger, 1960. – 222 p.
56. Pinto R. Une expérience constituante des Nations unies / Roger Pinto // Politique étrangère. – 1952. – Vol. 17. – No. 5. – P. 349-360.
57. Poguntke T. The Presidentialization of Politics : A Comparative Study of Modern Democracies / Thomas Poguntke, Paul Webb. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 384 p.
58. Protsyk O. Politics of Intra-executive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe / Oleh Protsyk // East European Politics and Societies. – 2005. – Vol. 19. – No. 2. – P. 135-160.
59. Revue Juridique et Politique d'Outre-Mer. – 1960. – Vol. 14. – No. 3. – P. 318.
60. Roper S. Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes / Steven Roper // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34. – No. 3. – P. 253-272.
61. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering : An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes [2-nd edition] / Giovanni Sartori. – London : Macmillan Press, 1997. – 217 p.
62. Schiller A. Eritrea : Constitution and Federation with Ethiopia / Arthur Schiller // The American Journal of Comparative Law. – 1953. – Vol. 2. – No. 3. – P. 375-383.
63. Shugart M. Presidents and Assemblies : Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
64. Skach C. Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 2009. – 168 p.
65. Smith H. Federalism in North America : a comparative study of institutions in the United States and Canada / Herbert Arthur Smith. – The Chipman Law Publishing Company, 1923. – 328 p.
66. Strong C. Modern political constitutions : an introduction to the comparative study of their history and existing form / Charles Frederick Strong. – Sidgwick & Jackson, 1963. – 389 p.
67. The Atlantic magazine. – December 1958. – Vol. 202. – No. 6. – P. 22.
68. Vlachos G. La nouvelle constitution bavaroise / Georges Vlachos // Bulletin de la Société de législation comparée. – 1948. – Vol. 71. – 31 p.
69. Werth A. The De Gaulle revolution / Alexander Werth. – R. Hale, 1960. – 404 p.
70. Wright G. The Reshaping of French Democracy / Gordon Wright. – London, Methuen, 1950. – 297 p.
71. Wu Y. The ROC's Semi-Presidentialism at Work : Unstable Compromise, Not Cohabitation / Yu-Shan Wu // Issues and Studies. – 2000. – Vol. 36. – No. 5. – P. 1-40.
72. Сайт бази журналів і статей Journal Storage (JSTOR). – Режим доступу : <http://www.jstor.org/>
73. Сайт журналу "Parliamentary Affairs" – Режим доступу : <http://pa.oxfordjournals.org/>
74. Сайт каталогів французьких журналів Persée. – Режим доступу : <http://www.persee.fr/web/guest/home>
75. Сайт каталогу наукової літератури Google Books. – Режим доступу : <http://books.google.com>
76. Сайт каталогу Хансарду. – Режим доступу : <http://www.parliament.uk/business/publications/hansard/>
77. Сайт Роберта Еллі з проблем напівпрезиденталізму. – Режим доступу: <http://www.semipresidentialism.com/>